

Ефективність виробництва продукції та розвиток сільських територій

УДК 332:122(477)

ГУТОРОВА О.О., кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Гуторова О.О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні.

У статті визначено, що розвиток сільських територій України є одним з пріоритетів державної політики, спрямованої на вирішення економічних, соціальних, побутових, екологічних та інших проблем сільського населення.

Наведені основні теоретичні положення щодо визначення поняття сільської території. Узагальнені й визначені сучасні проблеми розвитку сільських територій, а саме: відсутність дієвої програми стратегічного розвитку держави в цілому й аграрного сектору економіки зокрема; відсутність системної та досконалої законодавчої і нормативної бази розвитку сільських територій; неврегульованість податкової бази, що не дозволяє сільським територіальним громадам бути фінансово самодостатніми; нестача ресурсів для збереження й відтворення виробничого потенціалу села; високий рівень безробіття й посилення міграції сільського населення; значне скорочення закладів соціально-культурного призначення, повна або часткова відсутність надання медичних, побутових та інших послуг населенню тощо.

Окреслено стратегічні орієнтири умов і дій щодо розвитку сільських територій в Україні; в якості прикладу наведені регіональні стратегії розвитку сільських територій у Харківській області.

Ключові слова: сільські території, інфраструктура, громада, сільська рада, стратегія, населення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний стан розвитку сільських територій України і, відповідно, сільськогосподарського виробництва (на сьогодні основного виду діяльності, в якій зайнята переважна частка сільського населення) залишається на достатньо низькому рівні. У кожній державі сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки зачіпає інтереси кожної людини, адже нині понад 80 % фонду споживання формується за рахунок продукції сільського господарства.

Для України, де рівень урбанізації є одним із найнижчих в Європі, а частка сільськогосподарського виробництва в структурі ВВП держави є найвищою серед європейських країн, політика сільського розвитку повинна бути однією з пріоритетних в складі державної регіональної політики. Значимість цих територій посилюється їх винятковим внеском у формування основ продовольчої безпеки та нарощування експортного потенціалу країни.

Ці та інші чинники роблять розвиток сільських територій одним з основних

пріоритетів державної політики України, спрямованої на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності функціонування АПК, покращення стану довкілля та поліпшення якості людського капіталу. Аграрні перетворення, які відбулися в Україні за останні роки, дали змогу збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції. Проте, це не сприяло соціально-економічному розвитку сільських територій та підвищенню рівня життя сільського населення. Тому існує потреба в комплексному підході до розв'язання проблем подальшого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення проблем та перспектив розвитку сільських територій зробили вітчизняні вчені: В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, В.В. Вітвицький, В.С. Дієсперов, П.І. Гайдучський, В.К. Збарський, І.О. Іртищева, М.Ф. Кропивко, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, В.В. Юрчишин та інші. У їхніх працях відображено ґрунтовні результати досліджень основних шляхів і чинників

розвитку сільських територій та аналізу досвіду такого розвитку в зарубіжних країнах. Проте досі залишається багато актуальних, але не вирішених питань з даної тематики. Все це вимагає суттєвої уваги науковців до дослідження процесів, що відбуваються в межах сільської соціально-територіальної підсистеми українського суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є узагальнення теоретичних, організаційних та прикладних питань щодо проблем та стратегій подальшого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання глобальних економічних проблем у нашій державі необхідно починати з аграрної сфери і сільської місцевості, оскільки вони є тим комплексним складним структурним об'єктом, який посідає важливе місце в стратегії розвитку економіки країни.

В науковій літературі існує чимало визначень поняття сільської території. Так, сільська територія у сучасному розумінні являє собою площу земельних угідь та розміщений на ній історично сформований елемент поселенської мережі з соціальною та виробничою інфраструктурою, відповідною чисельністю населення, яке зайняте у виробництві, його обслуговуванні та соціальній сфері.

Сільська територія є складним і багатограним соціально-еколого-економічним об'єктом, який характеризується сукупністю таких ознак та елементів: площею земельних ресурсів (усього території та землі сільськогосподарського призначення), кількістю проживаючого населення (усього та за видами діяльності), природно-екологічними ресурсами (грунтові, водні, рослинний і тваринний світ, інше), обсягами і структурою виробництва, об'єктами соціальної інфраструктури, органами місцевого самоуправління [8].

У Проекті Концепції сталого розвитку сільських територій редакції 2014 року поняття сільських територій і їх сталого розвитку вживаються у такому значенні: сільські території – це історично сформована в законодавчо визначених межах системна

сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (сільські поселення, села, сільські ради) і територіально-функціональну приналежність, яка характеризується певним способом життя, відмінного від міського. При цьому сталий розвиток сільських територій являє собою процес якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання цих територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня [7].

Таким чином, під розвитком сільських територій доцільно розуміти стабільний розвиток сільського співтовариства, що забезпечує: підвищення ефективності сільської економіки; стабільне відтворення сільського населення; упорядкування інженерно-технічних та санітарно-гігієнічних норм території; забезпечення зайнятості сільського населення (як у сфері сільгоспвиробництва, так й альтернативних видах діяльності) і середнього рівня доходів; підвищення рівня життя сільського населення і створення необхідних гідних умов життєзабезпечення; збереження культури і традицій; розбудову соціальної інфраструктури; раціональне та екологічнобезпечне використання ресурсів.

Політика розвитку сільських територій складається із трьох великих частин: підтримка сільськогосподарських виробників, захист довкілля, підтримка комплексних проектів розвитку сільської інфраструктури тощо.

Прорахунки в державній політиці та суб'єктивні помилки, що мали місце на попередніх етапах ринкового реформування аграрного сектору економіки, призвели до суттєвого погіршення стану сільських територій. І тому на сьогодні основними причинами кризового стану сільських територій є:

– відсутність дієвої програми стратегічного розвитку держави в цілому й аграрного сектору економіки зокрема;

– майже повна руйнація соціальної інфраструктури через незацікавленість

сучасних сільгоспдприємств усіх форм власності і господарювання у створенні (відродженні) та підтриманні життєдіяльності на своїй території об'єктів соціальної інфраструктури: шкіл, дитячих садків, клубів, бібліотек, фельдшерських пунктів тощо, і відсутність достатніх фінансових коштів у місцевих органах влади;

- руйнування виробничого потенціалу села;

- недостатній рівень розвитку господарської діяльності в межах сільської території;

- складність формування ринкового середовища, що залежить від регіональної влади, її рішень та ставлення малого та середнього бізнесу;

- недостатній розвиток складових транспортної системи, її нераціональна просторова диференціація;

- відсутність умов для розвитку альтернативних напрямів підприємництва та їх подальшої диверсифікації на сільських територіях;

- неузгодженість та складність процесу реального та нормативного розмежування власності між державою та регіонами;

- відсутність системної та досконалої, яка не суперечить одна одній, законодавчої і нормативної бази розвитку сільських територій;

- неврегульованість податкової бази, що не дозволяє сільським територіальним громадам бути фінансово самодостатніми;

- недостатня дієвість регіональної економічної політики, яка забезпечує розвиток соціально спрямованої економіки та підвищення рівня життя сільського населення;

- загострення екологічних проблем тощо.

В Україні за останні роки, коли відбувалось переосмислення державної регіональної політики на основі кращого європейського досвіду, політика розвитку сільських територій була визначена фактично частиною політики регіонального розвитку. Тому в Державній стратегії регіонального розвитку (ДСРР-2020) [5], затвердженої постановою КМУ від 6 серпня 2014 р. № 385, в рамках реалізації стратегічної цілі було визначено, що підвищення рівня конкурентоспроможності

регіонів і пріоритетний розвиток сільської місцевості має забезпечуватись через реалізацію низки завдань:

- надання державної підтримки для підвищення рівня облаштування сільської місцевості як сфери життя, діяльності та побуту селян, розмежування політики щодо підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій;

- створення рівних умов для підтримки сільськогосподарських виробників незалежно від їх виду, типу, розміру, форми власності та господарювання;

- раціоналізації структури сільськогосподарського виробництва для підвищення його доданої вартості;

- диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвиток альтернативних видів економічної діяльності у сільській місцевості;

- мотивації розвитку сільського господарства та аграрного ринку шляхом стимулювання підвищення купівельної спроможності населення через зростання заробітної плати і пенсій громадян, заміни усіх пільг грошовими адресними субсидіями;

- формування ефективної та прозорої системи державної підтримки сільського господарства, яка б проявлялася не лише у пільговому оподаткуванні суб'єктів цієї діяльності, але й у реальних дотаціях, субсидуванні чи відшкодуванні витрат на страхування сільськогосподарської діяльності тощо;

- стимулювання зайнятості населення в сільській місцевості поза сферою сільськогосподарського виробництва, включаючи розвиток аграрного бізнесу, сільського туризму, народних ремесел і промислів, підприємств сфери послуг, збору та переробки дикорослих ягід і грибів тощо;

- пріоритетного розвитку сфери сільської соціальної інженерної інфраструктури (насамперед автомобільних доріг, телекомунікацій та інших засобів інформаційного забезпечення, об'єктів комунального господарства, сфери освіти та охорони здоров'я);

- реконструкції та модернізації зрошувальних систем;

- розвиток різних форм господарювання

за умови пріоритетності формування господарств, що відіграють важливу соціально-економічну роль для сільських громад;

– створення сприятливих та стабільних умов для вкладення інвестицій у сільське господарство країни на взаємовигідних засадах для держави-інвестора-орендодавця;

– створення умов для соціального розвитку села, стійкої мотивації до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі, суміжних секторах виробництва і сфері послуг;

– підвищення рівня привабливості проживання в сільській місцевості, виконання програми державної підтримки молодих працівників, залучених до роботи в сільських населених пунктах.

Як бачимо, ДСРР-2020 визначила на досить глибокому рівні весь комплекс завдань, які необхідно вирішувати при забезпеченні розвитку сільських територій.

Відповідно до цього документу були розроблені регіональні стратегії розвитку на визначений період. Так, у Харківській області підготовлено програму заходів з реалізації Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року з розбивкою за роками [6].

Харківська область належить до високоурбанізованих регіонів та відноситься до територій з інтенсивною, переважно промисловою, міською житловою та громадською забудовою. У Харкові сконцентровано близько 55 % населення області.

Високий ступінь концентрації в Харкові господарської діяльності та людського капіталу позбавляє пояс периферійних районів власних ресурсів розвитку та веде до поступової деградації віддалених від Харкова сільських територій. Проблемою є великі територіальні диспропорції у здатності мобілізувати доходи бюджету та залучати інвестиції, що існують на рівні регіону. Зокрема, іноземні та капітальні інвестиції практично повністю сконцентровані у місті Харкові і не доходять до сільських територій.

Слід відзначити недостатній рівень самоорганізації населення для вирішення питань утримання та розвитку територій.

Проблемою є невизначеність в системах кількісної і якісної оцінки майна і землі; велика питома вага населених пунктів із межами, не затвердженими рішеннями відповідних рад згідно законодавства.

Реалізація Програми «Зменшення територіальних диспропорцій у якості життя та поліцентричний розвиток» має на меті забезпечити поступові зміни механізму співробітництва територіальних громад, зменшити диспропорції у економічному розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць області, забезпечити принципи узгодженого розвитку урбанізованих зон, сільських територій [6].

Забезпечити соціально-економічний розвиток районів можна шляхом надання пріоритету розробці та реалізації інтегральних проектів, що здатні справити системний ефект на розвиток різних секторів економіки на конкретних територіях. Проекти, орієнтовані на розвиток та впровадження механізмів співробітництва територіальних громад, створення належного рівня життя у районах області шляхом забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, зниження демографічної депресивності територій, модернізації та реконструкції виробничих та соціальних об'єктів є пріоритетними. Їх реалізація забезпечить зниження соціально-економічної депресивності територій та закладення можливостей для будівництва, реконструкції та модернізації об'єктів, що забезпечуватимуть підвищення рівня життя населення.

Реалізація даних проектів має здійснюватися за рахунок частково державного бюджету і в основному за рахунок залучення грантових коштів та інвестиційних ресурсів.

Так, згідно з цією Програмою передбачається на 2015-2017 рр.: будівництво пансіонату для людей похилого віку (Вільшанська селищна рада), поліпшення якості питної води та забезпечення споживачів (у розрізі населених пунктів); будівництво дошкільного навчального закладу в с. Пересічне Дергачівського району; будівництво лікарняного комплексу в с. Солоницівка; закупівля

фізіотерапевтичного та діагностичного обладнання для превентивного лікування та основних процедур для амбулаторій загальної практики сімейної медицини, ФП та ФАПів; переобладнання котелень, що обігривають сільські школи, на альтернативні види опалення (дрова, пеллети, брикети); заміна вікон дерев'яних на більш енергоефективні (металопластикові) у навчальних закладах (у розрізі сільських ЗОШ); реконструкція системи централізованого водопостачання та водовідведення у розрізі сільських населених пунктів; будівництво амбулаторій загальної практики-сімейної медицини (ЗПСМ) з вбудованим житлом для лікаря (у розрізі населених пунктів області); будівництво школи на 264 учня (I черга) в селі Писарівка Золочівського району тощо.

Реалізація даної Стратегії визначає ключові особливості та пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку Харківщини, в цілому, й сільських територій, зокрема, формує нове стратегічне бачення розвитку Харківської області, як одного з найпотужніших регіонів України.

Висновки. На сьогодні актуальними для України залишаються проблеми достатньо низького рівня розвитку аграрного сектору економіки, добробуту сільського населення, розвитку сільських територій у цілому.

Поки що політика розвитку сільських територій в Україні здійснюється в основному в рамках державної регіональної політики та державної аграрної політики. Тому необхідно виокремити сільські території як самодостатній об'єкт регулювання і вирішувати проблеми їх розвитку комплексно з прив'язкою до європейських принципів і стандартів.

Першочерговим кроком у формуванні сучасної державної політики розвитку сільських територій має стати розробка ґрунтовної та адекватної (відповідно до нинішніх умов і викликів) реальної програми розвитку сільських територій та її прийняття на найвищому державному рівні. Основними питаннями такої програми повинні бути визначені: законодавче та правове закріплення статусу сільських територій (як об'єкта регулювання); визначення економічної бази їх розвитку; формування активної державної підтримки сільського господарства, на основі зниження податкового тиску на суб'єктів цієї діяльності; створення дієвої системи кредитування та страхування їхньої діяльності; проведення адміністративно-територіальної реформи; організація та формування ринку земель; розвиток соціальної та інституційної інфраструктури села тощо.

Література.

1. Інститут громадянського суспільства. Про розвиток сільських територій і не тільки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/pro-rozvytok-silskyh-terytorij-ine/#sthash.MtToAMI0.dpuf>.
2. Бородіна О.М. Теоретичні основи сільського розвитку на базі громад: капіталізація активів / О.М. Бородіна, С.В. Кирилук, О.В. Риковська // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 153-180.
3. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129-135.
4. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 3-12.
5. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ligazakon.ua>.
6. «Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року». – Харків, 2015. – 177 с.
7. Концепція сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/14008>.
8. Стегней М.І. Сталий розвиток сільських територій в умовах децентралізації: від теорії до практики: [монографія] / М.І. Стегней. – Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2014. – 484 с.

References.

1. Instytut hromadianskoho suspilstva. Pro rozvytok silskykh terytorii i ne tilky [The civil society Institute. On the development of rural areas and not only]. (n.d.). *www.csi.org.ua*. Retrieved from <http://www.csi.org.ua/pro-rozvytok-silskyh-terytorij-ine/#sthash.MtToAMI0.dpuf> [in Ukrainian].

2. Borodina O.M., Kyryliuk S.V., and Rykovska O.V. (2011). Teoretychni osnovy silskoho rozvytku na bazi hromad: kapitalizatsiia aktyviv [Theoretical basis of rural development community-based: capitalization of assets]. *Ekonomika APK – The economy AIC*, No 5, pp. 153-180 [in Ukrainian].
3. Zbarskyi V.K. (2010). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: problemy i perspektyvy [Sustainable development of rural territories: problems and prospects]. *Ekonomika APK – The economy AIC*, No 11, pp. 129-135 [in Ukrainian].
4. Luzan Iu.Ia. (2009). Napriamy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva i sotsialnoi sfery sela [Directions of development of agricultural production and social sphere of the village]. *Ekonomika APK – The economy AIC*, No 7, pp. 3-12 [in Ukrainian].
5. Kontseptsiiia zahalnodержavnoi prohramy staloho rozvytku silskykh terytorii do 2020 roku [The concept of the national program of sustainable rural development until 2020]. (n.d.). *ligazakon.ua*. Retrieved from <http://ligazakon.ua> [in Ukrainian].
6. «Stratehiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku» [«Strategy of development of Kharkov region for the period till 2020»]. (2015). Kharkov, p. 177 [in Ukrainian].
7. Kontseptsiiia staloho rozvytku silskykh terytorii [The concept of sustainable development of rural territories]. (n.d.). *minagro.gov.ua*. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/node/14008> [in Ukrainian].
8. Stehnei M.I. (2014). Stalyi rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii: vid teorii do praktyky [Sustainable development of rural territories in the conditions of decentralization: from theory to practice]. Mykolaiv: FOP Shvets V.D., p. 484 [in Ukrainian].

Аннотация.

Гуторова Е.А. Проблемы и перспективы развития сельских территорий в Украине.

В статье определено, что развитие сельских территорий является одним из приоритетов государственной политики, направленной на решение экономических, социальных, бытовых, экологических и других проблем сельского населения.

Приведены основные теоретические положения относительно определения понятия сельской территории. Обобщены и определены современные проблемы развития сельских территорий, а именно: отсутствие действенной программы стратегического развития государства в целом и аграрного сектора в частности; отсутствие системной и совершенной законодательной и нормативной базы развития сельских территорий; неурегулированность налоговой базы, что не позволяет сельским территориальным общинам быть финансово самостоятельными; нехватка ресурсов для сохранения и воспроизводства производственного потенциала села; высокий уровень безработицы и усиление миграции сельского населения; значительное сокращение учреждений социально-культурного назначения, полное или частичное отсутствие оказания медицинских, бытовых и прочих услуг населению и тому подобное.

Намечены стратегические ориентиры условий и действий по развитию сельских территорий в Украине; в качестве примера приведены региональные стратегии развития сельских территорий в Харьковской области.

Ключевые слова: сельские территории, инфраструктура, община, сельский совет, стратегия, населения.

Abstract.

Gutorova O.O. Problems and prospects of rural areas' development in Ukraine.

We defined that development of rural areas in Ukraine is one of priorities of the state policy directed to the solution of economic, social, household, environmental and other problems of rural population.

The basic theoretical provisions concerning definition of the rural area are given. Modern problems of rural areas' development are generalized and defined, namely: lack of the effective program for strategically development of the state and the agrarian sector of the economy; lack of the system and perfect legislative and regulatory base for development of the rural areas; lack of the tax base regulation, which does not allow rural territorial communities to be financially self-sufficient; lack of the resources for safety and reproduction of the village production capacity; high unemployment rate and strengthening of rural population' migration; considerable reduction of institutions for welfare appointment, total or partial absence of providing medical, household and other services to the population, etc.

Strategic reference points of conditions and actions for rural areas' development in Ukraine are outlined; regional strategy of rural areas' development in the Kharkov region is given as an example.

Keywords: rural areas, infrastructure, community, rural council, strategy, population.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2016 р.

Бібліографічний опис статті:

Гуторова О.О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні / О.О. Гуторова // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2016. – № 4. – С. 68-73.

Gutorova O.O. (2016). Problems and prospects of rural areas' development in Ukraine. Actual problems of innovative economy, No 4, pp. 68-73.

